

Варинський В.О.

Соціальний капітал як чинник суспільної та політичної консолідації

У статті аналізуються різні трактування поняття «соціальний капітал», його роль у сучасному суспільстві. Обґрунтовується, що соціальний капітал є не просто сумою інститутів, що підтримують суспільство, а скоріше «клеєм», який утримує разом різні його частини. Він складається з горизонтальних зв'язків між людьми і включає соціальні мережі та відповідні норми, які впливають на продуктивність і добробут різних співтовариств, на суспільно-політичну консолідацію суспільства.

Ключеві слова: соціальний капітал, соціальні мережі, соціальна ідентичність, довіра, демократичні цінності, сталий розвиток суспільства.

В статье анализируются разные трактовки понятия «социальный капитал», его роль в современном обществе. Обосновывается, что социальный капитал является не просто суммой институтов, которые поддерживают общество, а скорее «клеем», который удерживает вместе разные его части. Он состоит из горизон-

тальных связей между людьми и включает социальные сети и соответствующие нормы, влияющие на производительность и благосостояние разных содружеств, на общественно-политическую консолидацию общества.

Ключевые слова: социальный капитал, социальные сети, социальная идентичность, доверие, демократические ценности, устойчивое развитие общества.

In the article different interpretations of concept «Social capital», his role, are analysed in modern society. Grounded, that a social capital is not simply the sum of institutes that support society, but rather by «glue» that retains his different parts together. He consists of horizontal connections between people and includes social networks and corresponding norms that influence on the productivity and welfare of different concords, on social and political consolidation of society.

Key words: social capital, social networks, social identity, trust, democratic values, steady development of society.

УДК 316.01:316.47

Варинський В.О.,
кандидат політичних наук,
викладач кафедри філософії
та соціально-економічних дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Незважаючи на відмінність у трактуваннях сутності соціального капіталу, практично всі дослідники проблематики визнають, що основна роль соціального капіталу полягає в зміцненні довіри між учасниками контрактів на основі соціальної ідентичності та можливості передбачення дій учасників взаємовідносин на основі норм, які вони поділяють. Багато питань актуалізувалися: чи соціальний капітал є однозначно позитивним явищем? Чи він ґрунтується лише на високій довірі в суспільстві? Чи можлива ситуація, коли наявність соціального капіталу немає нічого спільного з довірою та демократичними цінностями? Прихильники другого трактування наводять як аргумент існування соціального капіталу у формі «блату» в колишньому Радянському Союзі та клієнти – в пострадянських та посткомуністичних суспільствах [1, с. 156].

Останнім часом з'являється все більше аргументів того, що соціальна єдність є визначальним чинником економічного процвітання та сталого розвитку суспільства. Соціальний капітал є не просто сумою інститутів, що підтримують суспільство, а скоріше «клеєм», який утримує разом різні його частини. Він складається, перш за все, з горизонтальних зв'язків між людьми і включає соціальні мережі та відповідні норми, які надають вплив на продуктивність і добробут різних співтовариств. Порівняння з клеєм використовує й Світовий банк, у визначенні соціального капіталу якого робиться акцент на тому, що соціальний капітал дозволяє мобілізувати додаткові ресурси відносин на основі довіри людей один до одного. Однак самі по собі ці зв'язки не є соціальним капіталом – ним вони

стають тільки за доцільного використання. Соціальний капітал відноситься до інститутів, стосунків і норм, які визначають якість і кількість соціальних взаємин у суспільстві; вони формують, якісно та кількісно, соціальні взаємодії в спільноті.

Ю. Савко [118] звертає увагу, що, враховуючи аспект політичного виміру соціального капіталу, дослідники (Г. Алмонд, С. Верба, Р. Інглхарт, Р. Патнам та ін.) вказують на взаємозв'язок цієї категорії з політичною культурою, тобто основним чинником пояснення демократії. Йдеться про те, що соціальний капітал є запорукою формування демократичної політичної культури, а відтак і демократичної політичної практики [2]. Д. Стол трактує категорію «соціальний капітал» як таку, що може бути використана у вивченні політичної культури: «У соціальних науках концепція соціального капіталу привертає увагу академічних дослідників (і справедливо), оскільки ця концепція дасть змогу використовувати певні аспекти політичної культури як пояснювальні характеристики в крос-національному вимірі» [3].

Аргументами щодо «політичності» категорії «соціальний капітал» можуть бути назви кількох праць, зокрема «Соціальний капітал і політика» Р. Джекмена та Р. Міллера, «Соціальний капітал і політична участь» Г. Мілнера, «Політичні цінності, соціальний капітал і політична участь» Дж. Келнера, «Соціальний капітал в регіонах і залучення до політики на локальному рівні» П. Деккера та інші.

В. Лукін і Т. Мусієнко аргументують, що соціальний капітал є чинником суспільної та політичної консолідації, а політичну довіру (довіру до інститутів державної влади як основи її легітимності) вва-

жають основним фактором розвитку політичного процесу як на внутрішньонаціональному, так і на міжнародному щаблях [4].

У політичній науці пріоритетною є проблема-тика, пов'язана з вивченням соціополітичних і політико-психологічних аспектів колективної дії, політичних аспектів управління процесами демократизації та розвитку демократії. Якщо проаналізувати доробки світового політичного аналізу соціального капіталу, то чітко бачимо, що основний акцент робиться на аналізі саме довіри як основного джерела формування так званої культури довіри в громадянському суспільстві; її (культуру довіри, а вужче – культуру політичної довіри) можна вважати однією з передумов громадської та політичної консолідації. Виправданим є вивчення політичною наукою соціального капіталу з позицій аналізу довіри як культурної цінності, котра визначає загальні політичні орієнтації громадянина. На думку автора статті, політичну довіру можна розглядати як складову компоненту соціального капіталу. Як слушно зауважують В. Лукін і Т. Мусієнко, джерела політичної недовіри вбачаються в авторитарності політичних культур, механізмах соціалізації, які здійснюють трансмісію авторитарних цінностей від покоління до покоління [5]. Звідси можна робити висновок про довготривалість формування рівня культури політичної довіри в транзитивних спільнотах, які проходять складний шлях до легітимності влади у своїх державах.

У політичній науці концепція соціального капіталу орієнтується на вивчення культурних чинників громадянської участі, механізмів функціонування мереж громадянського суспільства. Сьогодні особливої значущості набуває проектування політичною наукою таких підходів, які спрямовані на зміцнення соціального капіталу як чинника політичної та громадської консолідації.

Можна виділити три форми соціального капіталу:

1) структурний капітал – соціальні мережі, їхня форма та відповідні організації. Він пов'язаний із низкою соціальних чинників: соціальними ролями, процедурами, прецедентами та мережами, які полегшують взаємодію співпрацю. Ця форма соціального капіталу досить об'єктивна та легко ідентифікується;

2) когнітивний капітал – спільні коди, мова та способи розповіді. Він проявляється в посилені культурою або ідеологією ідеях, специфічних нормах, цінностях, поглядах, переконаннях, що сприяють співпраці. Тому така форма соціального капіталу є більш суб'єктивною і важче вимірюваною [6];

3) взаємопов'язуючий капітал – довіра, норми, зобов'язання та ідентифікація. До взаємопов'язуючого соціального капіталу Дж. Нахпет і С. Гошал відносять вербальний прояв

елементів соціального капіталу, які не мають матеріального вираження [7].

Згадані три форми соціального капіталу можуть існувати самостійно або доповнювати одна одну.

Деякі теоретики демократії вважають, що мережа асоціацій і організацій, що становлять основу громадянського суспільства, має таке саме значення для демократії, як вкладення капіталу в економіку. Громадяни, здобуваючи соціальний капітал за рахунок участі в організаціях громадянського суспільства, надалі можуть використовувати його для зміцнення демократичних принципів в управлінні державою. Соціальний капітал передбачає існування інститутів, відносин і норм, що визначають якість і кількість соціальних взаємодій у суспільстві та сприяють стійкому розвитку країни. Долаючи класові, гендерні, етнічні та релігійні бар'єри, соціальний капітал сприяє кооперації зусиль громадян задля досягнення певних політичних, економічних, соціальних та культурних інтересів. Дієздатність будь-якої громади залежить від її соціального капіталу. Соціальний капітал може існувати не лише на рівні окремої громади, а й на рівні суспільства, держави в цілому (макрорівень), він розглядається як колективне благо, а не індивідуальна власність, як соціокультурний феномен – культура довіри та толерантності, в якій формуються далекосяжні мережі добровільних асоціацій [8, с. 59–60].

Дослідження соціального капіталу на Заході ґрунтуються зазвичай на аналізі таких показників, як соціальна довіра, членство громадян у різних добровільних об'єднаннях, організаціях, профспілках, спільнотах, щільність соціальних мереж. Під час аналізу цих компонентів словенські дослідники Ф. Адам і Д. Подменік відзначають, що країни Європи можна умовно розділити на три категорії: країни з високим рівнем довіри, середнім і низьким. У першій категорії країн (high-trust society) – Швеція, Фінляндія, Норвегія та Нідерланди, в другій (medium-trust society) – Швейцарія, Німеччина, Бельгія, Австрія, Іспанія, Ісландія, Ірландія, Білорусь, решта країн – Франція, Іспанія, Італія, а також практично всі держави колишнього соціалістичного табору (крім Білорусі) відносяться до категорії країн із низьким рівнем довіри та дефіцитом соціального капіталу (low-trust society) [9].

А. Бова та О. Кіреєва звертають увагу, що соціальний капітал може бути як позитивним для суспільства, так і негативним [10; 11]. Позитивними є взаємини між людьми, що ведуть до кооперування з метою надання взаємодопомоги чи боротьби з негативними соціально-політичними явищами. Позитивний соціальний капітал є значимим для життя суспільства, адже завдяки йому піднімається рівень кооперації, координованості дій, співробітництва, підвищуються політична активність і громадянська свідомість, знижуються витрати,

пов'язані з веденням бізнесу. Прикладами негативної кооперації є протиправні угруповання, екстремістські й терористичні організації. Функціонування подібних організацій, корупція та терор зменшують ступінь довіри в суспільстві. Діяльність злочинних угруповань на локальному та міжрегіональному рівнях у будь-якій країні гальмує розвиток економіки і не сприяє зростанню рівня демократії.

У науковій літературі ведуться дискусії про структуру соціального капіталу. Більшість дослідників виділяють чотири елементи соціального капіталу: соціальні мережі, загальні норми, цінності та довіру. Інші виділяють три елементи, на основі яких формується соціальний капітал: соціальні мережі, загальні норми та переконання, а також два обов'язкових для формування соціального капіталу чинники – довіру та правила (на мезо- та макрорівнях). Довіра є третім елементом, без якого неможливий соціальний капітал. Отже, структуру соціального капіталу (що включає в себе соціальні мережі плюс загальні норми та переконання плюс довіра) можна представити у вигляді трикутника, у вершинах якого розташовані три рівні аналізу: 1) макрорівень – правила взаємодії індивідів; 2) мезорівень – правила компанії (організації); 3) макрорівень – правила державних органів управління.

Отже, соціальний капітал (у сфері політики) можна визначити як рівень кооперації, спрямований на досягнення загальнозначимих політичних цілей, чисельність організацій взаємодопомоги, щільність (насиченість зв'язків) неформальної мережі, ступінь довіри до інших людей, різних інституцій. У соціальному капіталі знаходять свій вираз норми та цінності соціальних груп, які дають змогу їхнім учасникам діяти ефективніше, переслідуючи власні цілі. Такі групи можуть бути формальними (фірма, профспілка) і неформальними (родичі, друзі, сусіди); відповідно, соціальний капітал поділяється на формальний та неформальний [12].

Соціальний капітал виміряється на основі фіксації контактів людини з іншими людьми в політичній (відповідно до вектора нашого дослідження) сфері життєдіяльності: обговорення повідомлень засобів масової інформації в компанії, ступінь участі в політичних процесах, членство в асоціаціях і соціальних фондах і под. Неформальний капітал виміряється через контакти в рамках сімейного домогосподарства, спілкування з родиною (безвідносно до ведення господарства), взаємодії з друзями і сусідами. У свою чергу, формальний тип капіталу визначається через взаємодію людей у різних громадянських, державних та інших асоціаціях.

Соціальний капітал важко формалізувати та звести до індикаторів. Як правило, його показники зводяться до здатності громадян створювати об'єднання, рівня довіри один до одного та до інституцій і норм, якості соціальних зв'язків у су-

спільстві. В. Єлагін наголошує, що якщо фізичний капітал можна відчутти, позаяк він уречевлений, людський капітал не такий явний, оскільки він втілюється в навичках і знаннях, то соціальний капітал ще менш відчутний через те, що він втілюється у взаємовідносинах [13].

Соціальний капітал визначається такими властивостями, як здатність до обміну даного ресурсу на різні блага (ліквідність) і конвертація. Відмінність його від інших нематеріальних форм полягає в тому, що він «розташовується» в структурі зв'язків між акторами й є характеристикою взаємин. Соціальний капітал безпосередньо впливає на функціонування демократичних інститутів і є одним із основних показників розвитку громадянського суспільства.

Таким чином, теорії соціального капіталу є сучасним інструментарієм вивчення суспільно-політичних процесів. Незважаючи на деяку термінологічну нечіткість, сам концепт соціального капіталу відкриває перед дослідниками вагомі наукові перспективи. Соціальний капітал як підхід знаходиться на стадії кристалізації методологічної основи. Складаючись із різних наукових напрямків, теорії соціального капіталу дозволяють проаналізувати форми і наслідки соціальних відносин, довіру до органів влади та до неполітичних інститутів, соціальні мережі та якість життя. При цьому теоретики соціального капіталу пропонують різні ракурси аналізу впливу соціального капіталу на суспільний розвиток.

Соціальний капітал становить певний вид ресурсу, доступний індивідуальному чи колективному актору (суб'єктові); це певний потенціал взаємної довіри та взаємодопомоги, що виникає та підтримується в міжособистісних стосунках, що є певною системою. Елементами структури соціального капіталу є соціальні мережі, зобов'язання, очікування та надійність структури, інформаційні канали, соціальні норми й ефективні санкції за їх порушення, соціальна довіра. Соціальний капітал проявляється саме в системі соціальних зв'язків між акторами (ними є як індивіди, так і організації, так звані «корпоративні актори»). У поняття соціального капіталу включають усі відомі форми організацій, формальні і неформальні відносини між людьми (особисті, сімейні, суспільні, засновані на традиціях чи такі, що регулюються законом). Тобто соціальний капітал є об'єднувальним елементом, який скріплює суспільство в єдину систему, є дієвим механізмом та володіє значним позитивним потенціалом для формування життєвих цінностей населення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Савко Ю. Громадянське суспільство, соціальний капітал і політична участь / Ю. Савко // Вісник Львів. ун-ту. Серія : «Філосо. науки». – 2002. – Вип. 4. – С. 151–158.
2. Савко. Вказ. стаття.

3. Stolle D. SocialCapital – A New Research Agenda? Towardan Attitudinal Approach / D. Stolle. – Princeton University, 2000. – 69 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/b0812d49-9e47-4d19-a0ff-62230487d94f.pdf>. – Назва з екрана. – Дата звернення : 10.09.2015.
4. Лукин В. Социальный капитал и доверие как факторы общественной и политической консолидации / В. Лукин, Т. Мусиенко // CredoNew. – 2014. – № 3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.intelros.ru/readroom/credo_new/k3-2014/25374-socialnyy-kapital-i-doverie-kak-factory-obshchestvennoy-i-politicheskoy-konsolidacii.html. – Назва з екрана. – Дата звернення : 30.09.2015.
5. Лукин В. Вказ електронний ресурс.
6. Burt R. Structural holes: The social structure of competition / R. Burt. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992. – 324 p.
7. Nahapiet J., Ghoshal S. Social Capital, Intellectual Capital and the Organizational Advantage / J. Nahapiet, S. Ghoshal // Academy of Management Review. – 1998. – Vol. 23. – P. 242–266.
8. Лесечко М. Значення соціального капіталу в організації місцевого самоврядування / М. Лесечко, О. Сидорчук // Вісник Центр. виборч. комісії. – 2008. – № 2(12). – С. 58–64.
9. Адам Ф. Социальный капитал в европейских исследованиях / Ф. Адам, Д. Подменик // Социс. – 2010. – № 11. – С. 35–48.
10. Бова А. Соціальний капітал в Україні : досвід емпіричного / А. Бова // Економічний часопис ХХІ. – 2003. – № 5. – Електронне фахове видання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://soskin.info/ea/2003/5/20030517.html>.
11. Кіреєва О. Тенденції розвитку теорії «соціального капіталу» / О. Кіреєва // Публічне адміністрування : теорія та практика. Електронний збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 1(1) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2009-01/KireevaStat.pdf>.
12. Бова А. Соціальний капітал в Україні : досвід емпіричного / А. Бова // Економічний часопис ХХІ. – 2003. – № 5. – Електронне фахове видання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://soskin.info/ea/2003/5/20030517.html>.
13. Єлагін В.П. Про сутність поняття «соціальний капітал» та його роль у процесі розбудови соціальної держави / В.П. Єлагін // Актуальні проблеми державного управління. – 2011. – № 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-1/doc/1/05.pdf>.